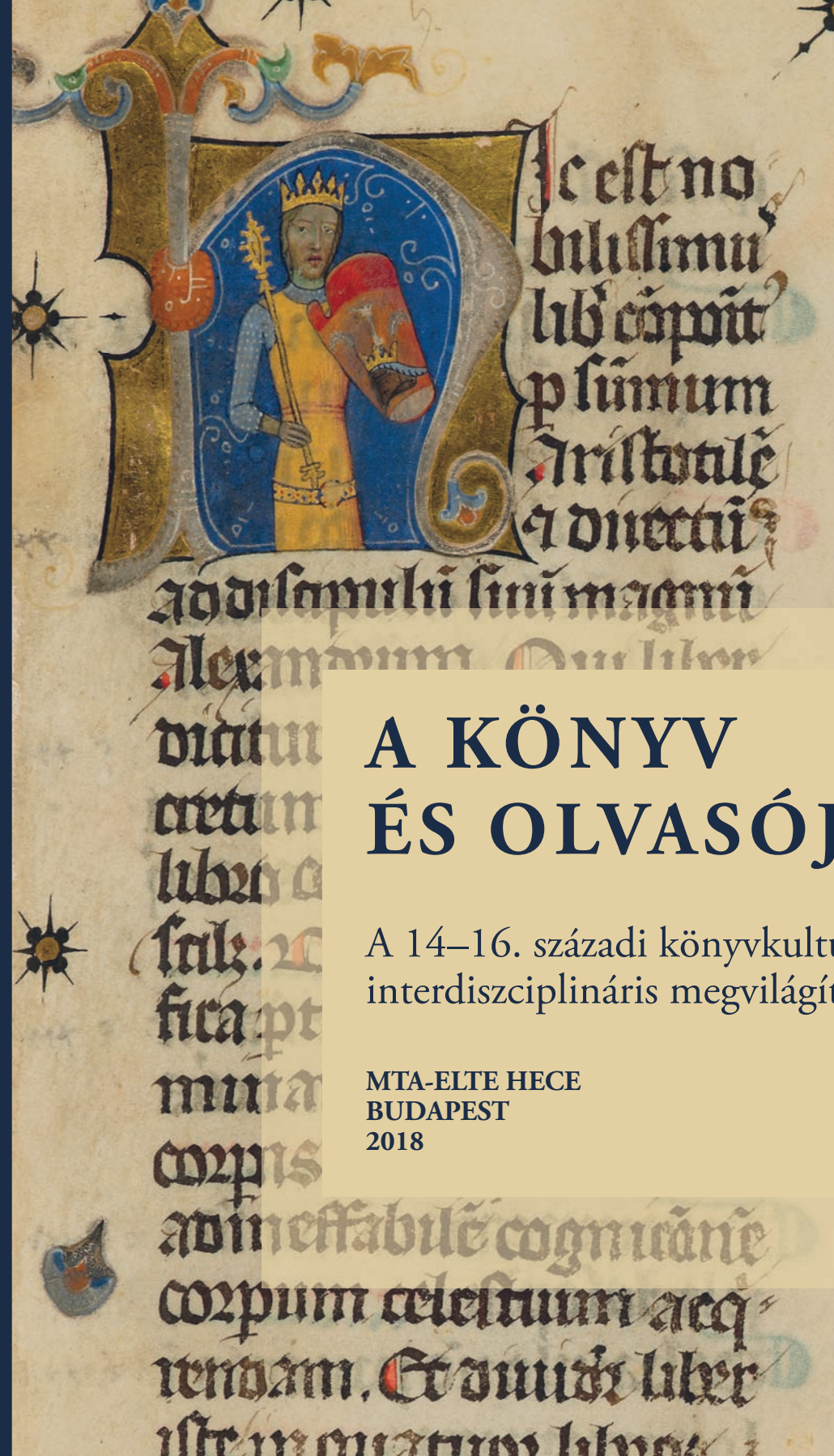

A Magyar Királyság 14–16. századi könyves történetét illetően egy-egy alapvető katalógus, kézikönyv megjelenése vagy kutatási szakasz lezáródása után több alkalommal jelent meg tanulmánykötet, követve módszertanában a megelőző kutatási szakaszt, vagy éppen figyelve a világban megjelent újabb interpretációs lehetőségekre. A most kézben tartott könyv egyes tanulmányai gondosan számot adnak saját tárgyuk kutatástörténetéről is.

Kötetünk címében interdiszciplináris megközelítést ígér. A cél meg is valósult, ugyanakkor az egyes írások más és más módszertant helyeznek vizsgálódásuk középpontjába. Adódik ez a tanulmányok eltérő tárgyából, és a háttérben lévő eltérő forrásadottságokból is. Ami mindenképpen közös bennük, az az, hogy együtt szemlélik az Árpád-kort követő időszakot, egészen a 16. század végéig.

(Monok István)

A KÖNYV ÉS OLVASÓJA

A KÖNYV ÉS OLVASÓJA

A 14–16. századi könyvkultúra
interdiszciplináris megvilágításban

MTA-ELTE HECE
BUDAPEST
2018

A könyv és olvasója

A KÖNYV ÉS OLVASÓJA

*A 14–16. századi könyvkultúra
interdiszciplináris megvilágításban*

MTA-ELTE HECE
BUDAPEST
2018

A kötet tanulmányai előadások formájában elhangzottak a 2017. június 15-16-án
rendezett

A könyv és olvasója.

A 14–16. századi könyvkultúra interdiszciplináris megvilágításban
című konferencián.

A konferencia szervezői

az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatói,
az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport és
az MTA-ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport.

Készült az MTA Lendület LP-2014/8 pályázat támogatásával.

Borító illusztráció: Hertford College 2, Bodleian Library, Oxford, fol. 1r. (Részlet)
(Published with the permission of The Bodleian Libraries, The University of Oxford and
the Principal, Fellows and Scholars of Hertford College, Oxford)

© Szerzők, 2018

© Szerkesztők, 2018

Szerkesztette:
Fábián Laura
Lovas Borbála
Haraszi Szabó Péter
Uhrin Dorottya

Tördelte:
Kiss Béla

Felelős kiadó:
Kiss Farkas Gábor

ISBN 978-963-508-886-7
Nyomta és kötötte az Eurostile Nyomda és Grafikai Stúdió Kft.
Felelős vezető: Bak László

Tartalomjegyzék

Előszó

Monok István: A hagyományos és az újíto a magyar könyvtörténetírásban.
Előszó egy új generáció kötetéhez 9

Műfajok és befogadók

Kiss Farkas Gábor: „Önmagunkról szólván igen nagy haszon
keletkezik a tanítás révén”. Önkomentár és tanítás a margókon
a 14-16. században 15

Bartók Zsófia Ágnes: A Karthauzi Névtelen művének műfaji környezete 45

Gulyás Borbála: Szentgyörgyi Gábor Nádasdy Tamás-életrajza
és sírfelirata Istvánffy Miklós másolati könyvében, valamint a nádor
és felesége lékai síremlékén 59

Oxfordi kódexek

Fábián Laura: Nagy Lajos királytükre: a *Secretum secretorum* 77

Molnár Dávid: Hunyadi Ferenc ismeretlen orvosi munkája Oxfordban 101

Egyetemek kulturális hatása

Haraszi Szabó Péter: Az egyetemek szerepe a huszita propagandában.
A huszizizmusra reflektáló írások a 14–15. századi Magyarországon 115

Kelényi Borbála: Krakkói diákok könyvtára a középkorban 133

Hagiográfia

Uhrin Dorottya: Szent Katalin és a tükör 181

Korondi Ágnes: A *Vita et transitus Sancti Hieronymi* kelet-közép-európai és magyarországi elterjedéséről..... 193

Corvinák

Veszprémy Márton: Asztrológiai művek Mátyás király könyvtárában 215

Zsupán Edina: Kék és (arany)sárga. A festékek és az aranyozás vizsgálata mint a kodikológiai rekonstrukció eszközei..... 231

Egy budapesti olasz kódex

Bibor Máté János: Az Egyetemi Könyvtár Cod. Ital. 3 jelzetű kéziratának története és ismertetése 241

Falvay Dávid: Az Egyetemi Könyvtár Cod. Ital. 3 jelzetű kéziratának filológiai problémái 259

Fridl Viktória: Az Egyetemi Könyvtár Cod. Ital. 3 jelzetű kéziratának nyelve 273

Boreczky Anna: Képi bizonyosság? Problémák a Justinianus/Theodosius/Arcadius császár lovas szobrát ábrázoló rajz hitelessége körül..... 279

Névmutató 291

Hunyadi Ferenc ismeretlen orvosi munkája Oxfordban

Habár a „vidám és jádзи elméjű”¹ Hunyadi Ferenc doktortól terjedelmes² és figyelemre méltóan színvonalas irodalmi anyag maradt ránk, életéről a bizonytalan és szórványos adatok miatt szinte semmit sem tudunk.³ A források közül – minden szűkszavúsága ellenére is – Weszprémi István rövid összefoglalása a legkézzelfoghatóbb: „Hunyadi Ferenc, kit szülőhelyéről neveznek így, miután tekintélyes tanulmányi segélyben részesült Erdélyben, Hollandiába (Belgicae orae) indult. Végigfűrészte Anglia és Franciaország iskoláit, végül Olaszhonba ment, ahol aztán főleg a pádovai gimnáziumban ütött tanyát, és mivel a bölcslethez barátságos frigyben az

¹ Bod Péter, *Magyar Athenas*, s. l., s. n., 1766, 113.

² Körülbelül 5400 sor latin nyelvű költemény és egy 2300 soros magyar nyelvű históriás ének a trójai háborúról. *Régi magyarországi nyomtatványok (1473–1600)*, szerk. BORSÁ Gedeon et al., Bp., Akadémiai, 1971. 388. Főbb latin művei (*Régi Magyar Könyvtár, Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványoknak könyvészeti kézikönyve*, szerk. SZABÓ Károly, HELLEBRANT Árpád. Bp. Magyar Tudományos Akadémia, III. 722, 75, 5439, 5450.

³ Életével kapcsolatban az egyetlen biztos információ a halála, amelyet Gyulaffi Lestár feljegyzéséből ismerünk: 1600. október 27., hajnali 2 óra. Pataki Jenő összefoglalása a legteljesebb, azonban – hivatkozások híján – érdemes fenntartásokkal kezelni (például teljesen megalapozatlannak tűnik az a regényes részlet, miszerint Hunyadi a livóniai háborúban sebesülteket kötözött volna 1580–1581-ben): PATAKI Jenő, *Erdélyi fejedelmi orvosok – Báthori István fejedelem és Báthori Zsigmond fejedelem orvosa: Hunyadi Ferenc = Az erdélyi orvoslás kultúrtörténetéből*, szerk. GAZDA István, Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2004. (<http://mek.oszk.hu/05400/05413/>, letöltés ideje: 2008.01.08). A másik két fontos forrásunk – amelyre minden későbbi szakirodalom támaszkodik, már Hunyadi halála utánra datálható: az egyik Kemény János önéletírása (*Kemény János önéletírása = Kemény János és Bethlen Miklós művei*, szerk. V. WINDISCH Éva, Bp., Szépirodalmi, 1980.), amelyben Hunyadi doktor pajkos, tréfálkozó – szinte népmesei – figuraként jelenik meg előttünk (innen származik BOD Péter fenti jellemzése is: *Magyar Athenas*, 113), a másik pedig jóval későbbi, WESZPRÉMI István orvostörténeti műve (Stephanus WESZPRÉMI, *Succincta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*, Lipsiae–Viennae, Trattner, I–III. 1774–87, II, 86–92). Mivel magyar nyelvű trójai históriája (RMNy 388) 1569-ben keletkezett, ezért 1550 körülre – akár kicsit előbbre – tehető Hunyadi születése.

orvostudományt is hozzávette, az egyetem ünnepélyes gyűlésén elnyerte az orvosdoktori koszorút.”⁴

Az itt megemlített iskolák közül idáig csak a padovai egyetemről volt adatunk,⁵ azonban a most tárgyalandó oxfordi kézirat nemcsak angliai útját valószínűsíti, hanem ez lenne idáig az egyetlen ismert orvosi munkája is. A korabeli kéziratos nyilvánosság egyik viszonylag jól dokumentált fejezete Hunyadi verseinek erdélyi terjedése,⁶ azonban ez az orvosi kézirat épp azt bizonyítja, hogy sokkal nagyobb távolságokkal is számolhatunk. Ráadásul a kézirat bejegyzései azt mutatják, hogy nemcsak a könyvespolcon porosodott, hanem olvasták és használták is.

A kézirat az oxfordi Bodleian Library Ashmole-gyűjteményének 1425-ös számú kolligátumában található.⁷ William Henry Black az általa kiadott katalógusban négy fő szövegrészt és ezen belül kilenc művet különít el egymástól. Azonban, amit ő az egyes számú kézirat második feleként jelöl, azt érdemes leválasztanunk az elsőről és külön kezelniünk, vagyis inkább öt fő szövegrésszel számolhatunk a teljes kolligátumban és három másolóval⁸ (ld. a 105. oldalon lévő ábrát):

- ⁴ „Hunyadi (Franciscus) a patria ita congnominatus, insignibus doctrinae subsidiis in Transilvania praemunitus iter Belgicas oras suscepit, nobiliores Angliae et Galliae Scholas perlustravit, et novissime in Italiam penetravit, ibi praecipuam sedem Gymnasium Patavinum sibi delegit, et quia Medicinam philosophiae amico simul iniunxisset connubio, in sollemni academiae panegyri Doctorum Medicinae laurea coronatus est.” WESZPRÉMI István, *Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza I–III*, ford. KÖVÁRI Aladár, Bp., Medicina, 1960–1970, második száz – első rész, 190–191.
- ⁵ 1583. december 17-én tanúként szerepel egy szerződésen: „D. Franciscus Honiadinus Hungarus art. scol. habitator Pad. in contrata Puthi Vacce – deposuit se cognoscere a tribus annis – d. Sebastianum Silvium”. Elda MARTELLOZZO FORIN, *Acta graduum academicorum Gymnasii Patavini: ab anno 1501 ad annum 1550: index nominum cum aliis actibus praemissis*. Padova, Antenore, 1982, 1203. Ekkor Hunyadi még csak *artium scholaris*, tehát nem doktorált le és a szöveg szerint az egykori Pozzo della Vacca negyedben lakott (a mai Via Ospedale Civile – valószínűleg – 12 és 22 szám közötti területen, vö. Paola TELLAROLI, *Scoprire che Padova ha una gemella separata alla nascita = 101 cose da fare a Padova almeno una volta nella vita*, Roma, Newton Compton, 2015). Ez a negyed – az egyetemi épületek közelsége miatt – különösen népszerű volt a házat/lakást bérlő diákok körében. Itt lakott pl. Philip Sidney, Henry Wotton, a későbbi lengyel kancellár Jan Zamoyski (akinek Hunyadi dedikált is egy költeményt), a szobrász Giammaria Mosca vagy a filozófus Cesare Cremonini. Egy másik magyarról is van hírünk, a kassai kamara királyi titkára, a pozsonyi Hoffman György is itt szállt meg 1571-ben egy bizonyos Catarina Murara házában (MENCSIK Ferdinánd, *A Paduában tanuló Blotz Hugó levelezése erdélyi és magyarországi barátaival = Erdélyi Múzeum* 27 (1910), 36.). A fenti jogi szöveg alapján az is nyugodtan feltételezhető, hogy Hunyadi 1583-ban már minimum három éve Padovában lakott, amennyiben Sebastianus Silvius ott ismerte meg. Ha pedig ez az olvasat helyes, akkor Hunyadi legkésőbb 1580-ban már Padovában tanult.
- ⁶ SZABÓ György, *Hunyadi Ferenc verseinek kéziratos terjedése = Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series philologia* 7 (1963), 67–74.
- ⁷ William Henry BLACK, *A descriptive, analytical and critical catalogue of the manuscripts bequeathed unto the University of Oxford by Elias Ashmole [...]*, Oxford, UP, 1845, 1158–1159. A kolligátum vizsgálatáért külön köszönettel tartozom Fábián Laurának.
- ⁸ Uo. (D)I. „Brevis et compendiosa curatio febris putridae atque hecticae [per FRANCISCUM HUNNIADIUM] Febris a fervore dicta est quoniam nostra corpora febriendo fervent.” ff. 1–14b. 2.

- (1) *Brevis et compendiosa curatio febris putridae atque hecticae* (1r–14v)
- (2) *Operis medici pars prior, de sex hisce morbis agens, epilepsia, apoplexia, paralyssi, phrenesi, et melancholia* (15r–35r)
- (3) *Operis pars posterior, in xliiii. capitulis de tot morbis; cui titulus Practica Frisimelicae* (39r)
- (4) *Collectanea medica*
- (5) *Medicamentorum alia collectio, eodem scriptore; partim Latine, partim Anglice*

Az (1)-es számú kézirat címe alatt egy másik kéztől származó bejegyzés olvasható: „per Franciscum Hunniadium”. Ennek, és a (3)-as kéziratnak a címe ugyanolyan stílusban zöld és vörös színű⁹ betűkkel van felírva, ezért ezek nyilvánvalóan összetartoznak. A (2)-es kézirat öt részre oszlik és a következő betegségeket tárgyalja: az epilepsiát, a gutaütést (*apoplexia*), a paralízist, az örület egy fajtáját, a *maniát* (*phrenesis*) és a melankóliát. A (4)-es és (5)-ös kézirat más-más orvosi munkákból tartalmaz még különféle betegségekről kivonatokat.¹⁰ Viszont a (2)-es és (3)-as kézirat között (36r-v) van egy másik kéztől származó tartalomjegyzék, amit Black nem jelez. Ez pedig azért figyelemreméltó, mert csak a (2)-es („Morbi contenti sequuntur tales”) és ettől különválasztva a (3)-as kézirat betegségeit sorolja fel („In sequenti parte sequuntur tales morbi”). Ahogy a tartalomjegyzék címeiből láthatjuk, a (3)-as kéziratra már „következő részként” utal az index írója. Mivel se az (1)-es, se pedig a (4)-es és (5)-ös kézirat betegségeit nem listázza, ezért nyilvánvaló, hogy a (2)-es és (3)-as kéziratot különálló egységként kell kezelnünk. Hiszen még ha a két kézirat közti maradék üres oldalak kipótlása miatt is írta volna oda a tartalmat az egykori kéz és a fogyatkozó hely hiánya miatt a (4)-es, (5)-ös kézirat betegségeit nem jelzi, az (1)-es kéziratban tárgyalt kevés betegség mindenképp elfért volna itt, ahogy ezt a tartalomjegyzék mögötti üres hely is mutatja. Blackkel ellentétben ezért a (2)-es kéziratot leválasztanám az (1)-esről mint önálló egységet. Ezek után azt kell feltételeznünk, hogy mind az (1)-es, mind a (4)-es és (5)-ös kézirat csak a tartalomjegyzék írása után lett hozzáfűzve a (2)-es és (3)-as, akkor már egybetartozó kézrathoz. Ugyanakkor a pagináció azt jelzi, hogy az (1)-es, (2)-es és (3)-as kézirat már egybe volt kötve, amikor a (3)-as kéziratot – külön egységként kezelve – megszámozták, de az ismeretlen kéz nem folytatta a tintával írt föliószámozást, hanem újakezdte ceruzával. A (4)-es és (5)-ös kéziratot viszont egyértelműen két különböző kéz is másolta, míg az első három kéziratot ugyanaz. Mégis kissé zavaró, hogy az (1)-es és (2)-es kéziratok tintával vezetett paginációja miért szakad meg a 40. *foliánál*. *Frigimelica* alább ismertetendő könyve a 39. *foliánál* kezdődik és jelölve is van. Mintha túlszaladt volna a *foliós* számozást végző kéz, aztán később egy

Operis medici pars prior, de sex hisce morbis agens, – epilepsia, apoplexia, paralyssi, phrenesi, et melancholia. f. 15–21b–23b–28–31b–35.

⁹ Black ezt még pirosnak látta, de 1845 óta mintha elszíneződött volna a festék és ma már inkább a fekete felé hajlik. BLACK 1845, i. m. 1158.

¹⁰ Ld. BLACK 1845, i. m. 1158–1159.

másik kéz újrazekzdte ceruzával a *foliószám*ozást és áthúzta a 39-es és a 40-es számot. A (4)-es és (5)-ös kéziratra az 1–73 oldalszámokat – tehát már nem *foliószám*okat – Black szerint Ashmole írta fel.¹¹

Ugyanakkor van egy olyan árulkodó jel is, amely szerint a (4)-es – és így nyilván az (5)-ös – kézirat külön volt választva a számozás előtt. A (4)-es kézirat utolsó oldalai a receptek mellett és alatt a páciensek és korabeli angol orvosok nevét tartalmazza („Ed. Stafford”, „Dr. Gifford” stb.). A kézirat utolsó oldalának aljára (p. 32) egy kéz – valószínűleg az asztrológus és orvos Richard Napieré vagy Simon Formané – a következőt írta be: „4 Octob. 1605. lente to Doctor Davis my Darragon”. Vagyis 1605 októberében a mostani kolligátum (4)-es darabja még külön kézirat volt, amelyet a tulajdonos kölcsönadott a fent nevezett doktornak.¹² Csak valamikor ezután fűzheték egybe a kéziratokat.

Black szerint biztos, hogy a másoló 16. század végi, Erzsébet-korabeli itáliai személy volt.¹³ Viszont nem különíti el a három egymástól elütő írásképet (az 1., 2., 3. kéziratot a 4. és 5. kézirtattól). Szerinte az (1)-es (Black jelölése szerint az egyes kézirat két részből áll: Hunyadi művéből és az általam kettessel jelölt ötrészes munkából) és a (3)-as kéziratot később fűzték a kolligátumhoz. A fenti tartalomjegyzék alapján azonban úgy tűnik, hogy a (2)-es és (3)-as kéziratot előbb fűzték össze és csak később adták hozzá az (1)-es kéziratot,¹⁴ és csak ezután – már egyetlen egységként kezelve a hármat – valaki elkezdte megszámozni ezeket, amit aztán abbahagyott a (3)-as kézirat – címlappal együtt – második *foliójánál*. A (3)-as kéziratot a címe alapján egyszerű beazonosítani: *Practica Frisimelicae*, vagyis Francesco Frigimelica¹⁵ orvosi könyvéről – vagy inkább receptkivonatokról – van szó, amely a betegségeknek megfelelően 43 fejezetre van osztva. Ez a munka a leghosszabb a kolligátumban és a lapszéleket piros tintával színezték.

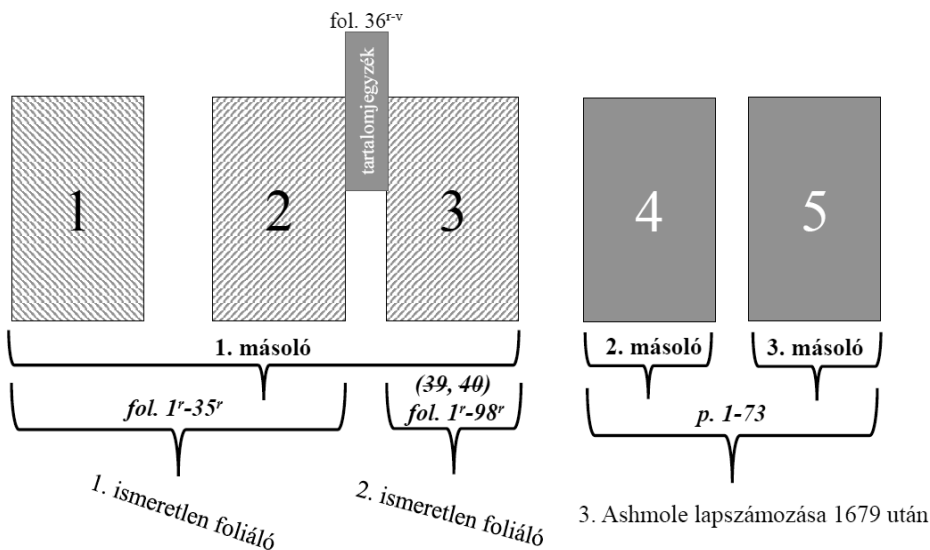
¹¹ BLACK 1845, i. m. 1158.

¹² Valószínűleg egy bizonyos David Darragon nevű orvostól van szó, aki egy szerződés szerint még életben volt 1610 júniusában. Théophile MALVEZIN, *Michel de Montaigne, son origine et sa famille*, Genf, Slatkine Reprints, 1970, 127.

¹³ Mivel fennmaradt Hunyadi *possessor* bejegyzése könyvtárának ez idáig egyetlen ismert példányában, ezért egyértelműen kijelenthető, hogy az oxfordi kézirat nem Hunyadi kezétől származik. Dávid Ferencnek a váradi disputát összefoglaló művéről van szó, RMNy 286. Ld. OSZK, mikrofilm másolat: FM2/2086.

¹⁴ Ugyanakkor mindhárom szöveget ugyanaz a kéz másolta. Valószínűleg erre gondolt Black, amikor Erzsébet-korabeli itáliai kézről írt.

¹⁵ Padovai orvos és filozófus (1490–1558). Ld. [http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-frigimelica_res-7ed6d6af-87ed-11dc-8e9d-0016357eee51_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/francesco-frigimelica_res-7ed6d6af-87ed-11dc-8e9d-0016357eee51_(Dizionario-Biografico)/) (Letöltés ideje: 2017. II. 16.).

1. ábra: A kolligátum kéziratának csoportosítása

Most térjünk vissza az (1)-es kézirathoz, amely címe szerint a *febris putridá*ról (Lencsés György korabeli kifejezésével: „rothadott láz”¹⁶) és *febris hecticá*ról szól (Lencsés „állandó, elszáraztó és egymódú” láznak nevezi¹⁷). Az összefűzött kéziratokban az a közös, hogy egyértelműen praktikus célokat szolgált: a tárgyalt betegségek jeleit, diagnózisuk módját és az ezekre alkalmazható orvosi recepteket tartalmazza. Szigorú értelemben véve a gyűjtemény nem nevezhető orvostudományi munkának, inkább egy otthoni, hétköznapi használatra szánt válogatott receptgyűjtemény. A több kéztől és valószínűleg több korszakból származó bejegyzések pedig azt mutatják, hogy tényleg használták és feltehetően ki is próbálták ezeket.

Hunyadi kézírata, ahogy a cím is utal rá, rövid összefoglalása a *febris putrida* és *febris hectica* gyógyításának. A címadó első fejezet (1r–2r) után még négy alfejezetet találunk: *Caput de cura continuarum acutarum [febrium] in generali* (2r–3v); *De signis continuae acutae febris* (3v–4v); *Curatio continuae acutae [febris]* (4v–13r); *Curatio accidentium quae febres continuas sequuntur* (13r–14v). Az első fejezet Galénoszra¹⁸ hivatkozva definiálja az egyszerű láz három fajtáját: *febris hectica*, *febris humoralis* és *febris ephemera*. A Hunyadi-kézirat ezen kívül csak utalásszerűen foglalja össze a

¹⁶ Lencsés Györgynek az „Emberi testnek betegségről való orvosságok” című művét betűhíven sajtó alá rendezte és kiadta Varjas Béla. *XVI. századi magyar orvosi könyv*, szerk. VARJAS Béla, Kolozsvár, 1943, 483. Lencsés szövegét végig modern helyesírással közlöm.

¹⁷ VARJAS 1943, i. m. 483, 503.

¹⁸ Két Galénosz művet egyértelműen be lehet azonosítani a szövegből: *In Hippocratis aphorismos commentarii* és *Ad Glauconem de medendi methodo*. De szóba jöhet még a *De differentiis febrium libri* is.

galénoszi meghatározásokat, viszont az erdélyi kortársnál, Lencsés Györgynél nemcsak a galénoszi rendszer leírását, hanem a korabeli magyar kifejezéseket is megtaláljuk. Tehát háromféle láz van: a szelíd (*simplex*), a rohadt (*putrescens*) és a dögös (*pestilencialis*).¹⁹ A szelíd láznak pedig további három fajtája van, amit Hunyadi is megemlíti az első fejezetében: *ephemera*, *synochus* és *hectica*. Hunyadi csak a *hecticát* és a *putridát* részletezi, ez utóbbi viszont már nem tartozik a „szelíd lázak” közé. Érdemes idézni Lencsés definícióját a *hecticáról*: „Ez állandó és elszáraztató, megaszaló febrist (ha az többit annak neveznek is) nem mondhatnak hidegtelelésnek, mert természet ellen való hévség ez, ki legelőször az szívnek állapotjában ragad be és szegeződik, annak utána egyéb tagokat is elfoglal mind az erős részekkel egyetemben.”²⁰ A *febris humoralist* (más néven *synochust* vagy *continenst*) úgy definiálja Lencsés mint „szüntelen való hidegtelelés, avagy elhagyás nélkül való” láz: „Az forróságok, avagy magyar módon, az hidegtelelések közül legelső az álló, tartó, odaszegezett és szüntelen való időben levő hidegtelelés, mert untalan fáraszt minden közbevetés nélkül mindaddig míglen szinte elhagy.”²¹ Az *ephemeráról* (*diaria*) ezt olvashatjuk: „egynapi, mely csak egy napon is el végeződik, tovább pedig nem igen megyen három napnál”. Részletesebb meghatározása: „Az egy napi febris semmi nem egyéb, hanem természetkívül való melegség (noha magyarok ezt egy napi hidegtelelésnek nevezik) az lélekben mely vagyon. Ez lélek pedig nem az, aki az állandó erős részeiben embernek be vagyon oltatván, de amaz közönséges éltető lélek, mely az szívből az nagy ereken mind az egész testben befoly.”²²

A *hecticán* kívül a másik lázfajta, amivel Hunyadi részletesebben foglalkozik a *febris putrida*, amely – ha Lencsés szövegét helyesen értelmezem – nem más mint a *synochus putrida*, amelyet – a testet felhevítve – a nedvek megrothadásának kipárolgásai okoznak: „Az rothadásból lett szüntelen való hidegtelelés származik az megveszett és rothadott vértől.”²³

Hunyadi kéziratának a következő részében (2r–3v) a szerző a tartós és magas láz (a *hecticára* és *putridára* is igaz) gyógyításának elméleti alapjait futja át röviden, majd a 3v–4v között felsorolja a tartósan magas láz tizenhárom jelét, tünetét (pl. száraz nyelv, szapora pulzus, vörös vizelet vagy *paraphrenesis*, amikor az agyba felszálló káros gőzök miatt gyakoriak a rémálmok és az ember sokszor hangosan beszél álmában). A leghosszabb fejezet a tartósan magas láz kúrálásával foglalkozik (4v–13r). Részletes recepteket ír fel rózsavíziből, liliomszirupból, ecetből, borból, gyantaolajból, hamuból és különféle növényekből vagy azok nedvéből: endívia, búza, árpa, spenót, petrezselyem, kamilla, aloe vera stb. Borogatáshoz is többféle kenőcsöt, tinktúrát állít össze és beöntéshez is több lehetőséget kínál fel a páciensnek. Végül az utolsó rész (13r–14v)

¹⁹ VÁRJAS 1943, i. m. 482, 483.

²⁰ VÁRJAS 1943, i. m. 503.

²¹ VÁRJAS 1943, i. m. 483, 488.

²² VÁRJAS 1943, i. m. 483, 485.

²³ VÁRJAS 1943, i. m. 490.

a tartós lázat követő mellékhatások (pl. kiszáradás) enyhítésére ajánl nagyjából tíz receptet hasonló összetevőkkel, mint az előző fejezetben.

A Hunyadi névvel jelzett kéziratra – és az egész kolligátumra – is jellemző, hogy egyértelműen gyakorlati célokat szolgált. A margókon legalább két kéztől származó bejegyzések olvashatók jellegzetes és primitív *maniculá*kkal. A nagy része konkrét recepteket tartalmaz akut és tartós láz kezelésére, de azért arra is figyelt a szerző (vagy inkább kivonatoló), hogy a felsorolt recepteknek a legfőbb orvosi autoritással, vagyis Galénossal, valamint rövid, tudományos magyarázatokkal is hitelt adjon. A kézirat tudományos összefoglalásai biztos, hogy Galénosz – a lábjegyzetben már említett – műveinek nagyon tömör és célzott kivonata, viszont a konkrét receptek valószínűleg több orvosi munkából, esetleg saját kútfőből lettek összeállítva. Persze az is elképzelhető, hogy ez a most ismert szövegállapot valójában Hunyadi orvosi könyvének valaki más által készített kivonata.²⁴

Visszatérve a tintával írt pagináció „rejtélyére”, felmerül a kérdés, hogy miért szakadt meg *Frigimelica* művénél, de úgy, hogy figyelmetlenségéből át is szaladt rajta? Ennek egyetlen logikus magyarázata az lehet, hogy a paginációt végző személy – aki nagy eséllyel ugyanaz, mint aki beírta a szerzőt, vagyis Hunyadit – az első kézirattal egyben kezelte ezt a másodikat. Ebből pedig az következik, hogy jó eséllyel ez a második rész is Hunyadi munkája. Ennek az első egysége (15r–21r) a *De epilepsia* címet viseli és ugyanaz a felosztása, mint a lázról szóló előző kéziratnak. Az első oldal (15r) „antik és modern orvosokra” hivatkozva definiálja az epilepsziát, majd kb. 25 receptet ajánl a gyógyítására. Érdekesek a később hozzátoldott bejegyzések is a szövegben, amelyek pontosítani igyekeztek a szöveget. Az első hivatkozás a 18v-n található, amely a coimbrai egyetem orvosprofesszorának, Tomás Rodrigues da Veigának²⁵ (1513–1579) a szavaival egészít ki egy receptet. A 21. folio *rectó*ján öt további bejegyzés olvasható ugyanattól a kéztől, amelyek közül négyhez szerzőt is társít. Az első John of Gaddesden²⁶ (†1361) angol orvost idézi az epilepsziáról,

²⁴ Érdemes megemlíteni, hogy a receptek között vannak jellegzetesen mediterrán – vagy akár távolkeleti, gyarmati területekről származó – növényekből készült orvosságok is. Ugyanakkor ez nem zárja ki azt, hogy Hunyadi lenne a receptek összeállítója, mert Lencsés erdélyi könyvében is akadnak ilyenek. Mediterrán növényre lehet jó példa a receptek között a *buglossa* (*Anchusa crispera*; 8v), amely Francia- és Olaszországban honos. De találkozhatunk egzotikus, távolkeleti és amerikai alapanyagokkal is: például *iuiuba* (*Simmondsia chinensis*; 10v), *sebesten* (*Cordia sebestena*; 10v) vagy agarfa (*Aquilaria malaccensis*; 12v), korabeli nevén *lignum aloe*. Ez utóbbi kettő Lencsésnél is megtalálható és a patikába irányítja értük az olvasót: „Fa mohot vess az borban, avagy aloesnek fáját, kit az patikában agallochumnak neveznek”. VÁRJAS 1943, i. m. II, 16. Ezek alapján pedig az is nyugodtan feltételezhető, hogy Hunyadi még Erdélyben állította össze orvosságos könyvét.

²⁵ Alberto Moreira da Rocha BRITO, *O Doutor Tomás Rodrigues da Veiga lente de medicina ameaçado de prisão pela Câmara no Castelo de Coimbra = O Instituto: jornal científico e litterario* 92 (1942), 701–726.

²⁶ Norman MOORE, *Gaddesden, John of = Oxford Dictionary of National Biography*, szerk. Leslie STEPHEN et al. London, Smith, Elder, & co., 1885–1901, XX, 347–348 (Továbbiakban ODNB.).

a második egy bizonyos Dr. Giffordot, akinek a nevével a (4)-es számú kézirat végén is találkozunk, és akit valószínűleg jól ismert a bejegyzés írója. A harmadik jegyzet a holland orvos, Volcher Coiter²⁷ epilepszia definícióját tartalmazza. A negyedik kiegészítés a portugál születésű, de Angliában élő marranó orvost és kereskedőt, Dr. Hector Nuñezt idézi.²⁸ A kézirat második része (21v–23v) a gutaütéssel (*De apoplexia*) foglalkozik. Röviden áttekinti, mi okozhatja ezt, majd az enyhébb gutaütésre orvosságokat ír elő, mivel – ahogy írja – az erőteljes *apoplexiát* lehetetlen kikúrálni. A bénulásról (*De paralyssi*) szóló rész is ugyanúgy épül fel, először összefoglalás, majd a receptek és kezelések (23v–28r). Itt is találhatók marginális jegyzetek (27r). A negyedik rész (*De phrenesi*) az örülettel, delíriummal foglalkozik, amelyet az alacsonyabban fekvő részekből az agyba felszálló káros gőzök váltanak ki (28r–31v). Miután ezt röviden leírja, ismét rátér a receptekre.²⁹ És végül a *phrenesishez*, *paraphrenesishez* is kapcsolódó, vagy inkább azt kiegészítő rész (31v–35r) olvasható a melankóliáról (*De melancholia*). Először (31v–32r) a bolognai orvos, Lodovico Leoni³⁰ (1465–1528) segítségével definiálja a melankóliát, majd ismét kúrákat – főleg beöntéseket – és recepteket ír fel. Ezután következik a korábban már említett tartalomjegyzék, amiből hiányzik az első kézirat lázról szóló része. Ha ez a (2)-es számú kézirat is valóban Hunyadi műve, vagy legalább kompilációja, akkor csak úgy magyarázható, hogy nem szerepel a tartalomjegyzékben, ha az első – lázról szóló mű – később került a kolligátumba és ez a (2)-es kézirat nem függ össze az elsővel, hanem Hunyadi egy másik munkája lenne.

De hogy kerülhetett ez a könyv Oxfordba? A Hunyadi-féle kézirat körüli nyomozásunk két legfontosabb kiindulópontja maga a gyűjtemény és a cím alatt található bejegyzés. A kézirat útja viszonylag jól követhető Elias Ashmole-ig (1617–1692), aki a 17. század egy illusztris és sokoldalú személyisége: szabadkőműves politikus, műgyűjtő, asztrológus, alkímista és orvos, aki az oxfordi egyetemen doktorált 1669-ben. Hatalmas műgyűjteményével alapozta meg az oxfordi Ashmolean Museumot, és felbecsülhetetlen értékű, több ezer példányos kéziratgyűjteményét az oxfordi egyetemnek adományozta. Hunyadi kézirata is Ashmole gyűjteményéből származik.

A másik fogódzónk pedig maga a beírás, ami arra utal, hogy Hunyadi munkájáról van szó: [*Brevi et compendiosa curatio febris putridae atque hecticae*] „per Franciscum Hunniadium”. (Ld. a képet a képmelléklet III. oldalán.) Abban a szerencsés hely-

²⁷ Robert HERRLINGER, *Coiter, Volcher = Neue Deutsche Biographie*, Berlin, Duncker & Humblot, 1957, III, 317.

²⁸ Charles MEYERS, *Dr Hector Nunez: Elizabethan merchant = Transactions & Miscellanies (Jewish Historical Society of England)* 28 (1981–1982), 129–131; Charles MEYERS, *Debt in Elizabethan England: the adventures of Dr Hector Nunez, physician and merchant = Jewish Historical Studies* 34 (1994–1996), 125–140.

²⁹ A fol. 28r margóján egy másik kéztől származó kiegészítő recept is található, ami szintén annak a jele, hogy a gyűjteményt aktívan használták.

³⁰ Giovanni FANTUZZI, *Notizie degli scrittori bolognesi I–IX*, Bologna, Aquino, 1781–1794, I, 60–61.

zetben vagyunk, hogy egyértelműen megállapítható a bejegyzés szerzője is: Richard Napier (1559–1634).³¹ Ez azért mondható biztosra, mert Ashmole kéziratgyűjteményében van még tőle majdnem 200 kézirat, amelyeknek egy része autográf. Napier 1577-ben iratkozott be teológiára az Exeter College-ba Oxfordban, ahol 1586-ban szerezte meg *magisteri* fokozatát. 1589-ben hagyta el Oxfordot, pappá szentelték és a következő 44 évet haláláig egy Oxfordtól kb. 60 km-re északkeletre fekvő falu, Great Linford lelkészeként élte le. De nemcsak pap volt, hanem a hírek szerint mágus, asztrológus, alkimista és orvos is, aki – legalábbis állítása szerint – rendszeresen kommunikált Rafael arkangyallal és más angyalokat is megidézett. Rafael nemcsak azt árulta el, hogy melyik páciens gyógyítható és melyik gyógyíthatatlan, hanem jó pár orvosi receptet is lediktált neki. Napier annyira népszerű volt, hogy több ezer pácienséről tudunk, akiknek egy részéről orvosi-asztrológiai naplókat, feljegyzéseket is vezetett. Buzgó istenhívőként minden nap két órát imádkozott, amitől elszarusodott a bőr a térdén. Végül így is halt meg, imádkozás közben a St. Andrew templomban. Az asztrológus William Lilly³² szerint Napier gazdag könyvtárában különleges és válogatott könyveket gyűjtött össze, amelyet halála után hasonnevű unokaöccsére, a szintén asztrológus és orvos Sir Richard Napierre (1607–1676) hagyott, aki aztán saját és nagybátyja könyvgyűjteményét legidősebb fiára, Thomasra (szül. 1646) hagyta. Amikor 1679-ben eladta a családi ingatlant, a könyv- és kéziratgyűjtemény Elias Ashmole-hoz került.

Habár Hunyadi Ferenc orvosi kézirata tökéletesen beleillik Napier gyűjteményébe, lehet, hogy még egy lépést hátrálhatunk, Napier tanára, egy bizonyos Simon Forman (1552–1611) felé. Ő azért jöhet szóba, mert 1611-ben kézirat- és könyvgyűjteményét Richard Napierre hagyta. Ez a gyűjtemény asztrológiai, alkímiai és orvosi kéziratokból, könyvekből és feljegyzésekből állt. A visszahúzódó, nyugodt vidéki életet élő és mélyen vallásos Napiernek épp az ellentétje Forman, aki amúgy is kalandos életét folyamatos nőügyeivel is bonyolította. Mintha életét börtönből börtönbe és egyik női ágyból a másikba esve élte volna le. Habár 1573-ban Forman is beiratkozott Oxfordba, a Magdalen College-ba, végül nem szerzett fokozatot. 1583-ban Londonba költözött, ahol orvosként és asztrológusként próbált megélni. 1591-ben egy pestisjárvány során ő maga is megbetegedett, amiből szerencséjére sikerült kikúrálnia magát. Ez óriási változást hozott az életében és folyamatosan növekvő reputációja miatt meggazdagodott a gyógyulni vágyó pácienseiből. Végül doktori fokozatot is szerzett a cambridge-i Jesus College-ba 1603-ban. Az „orvosi kamarával” való folyamatos ellenségeskedése és saját pácienseivel való pereskedései miatt jó párszor került börtönbe, de befolyásos kapcsolatainak köszönhetően – akiken főleg arisztokrata hölgyeket kell értenünk – végül mindig sikerült kiszabadulnia. Szerelmi mágiába és ezen keresztül gyilkossági ügybe is keveredett. Asztrológiai, filozófiai és alkímiai könyvein kívül naplója is fennmaradt és tőle származik a

³¹ BLACK, 1845, i. m. 1158.

³² Sidney LEE, *Lilly, William* = ODNB, XXXIII, 258–262.

legelső ismert beszámoló Shakespeare három darabjának 1610-es és 1611-es előadásairól (*Macbeth*, *Winter's Tale* és *Cymbeline*). Barátja, William Lilly szerint megjósolta 1611-es halálát napra pontosan és halála után rögtön óriási vihar tört ki.³³

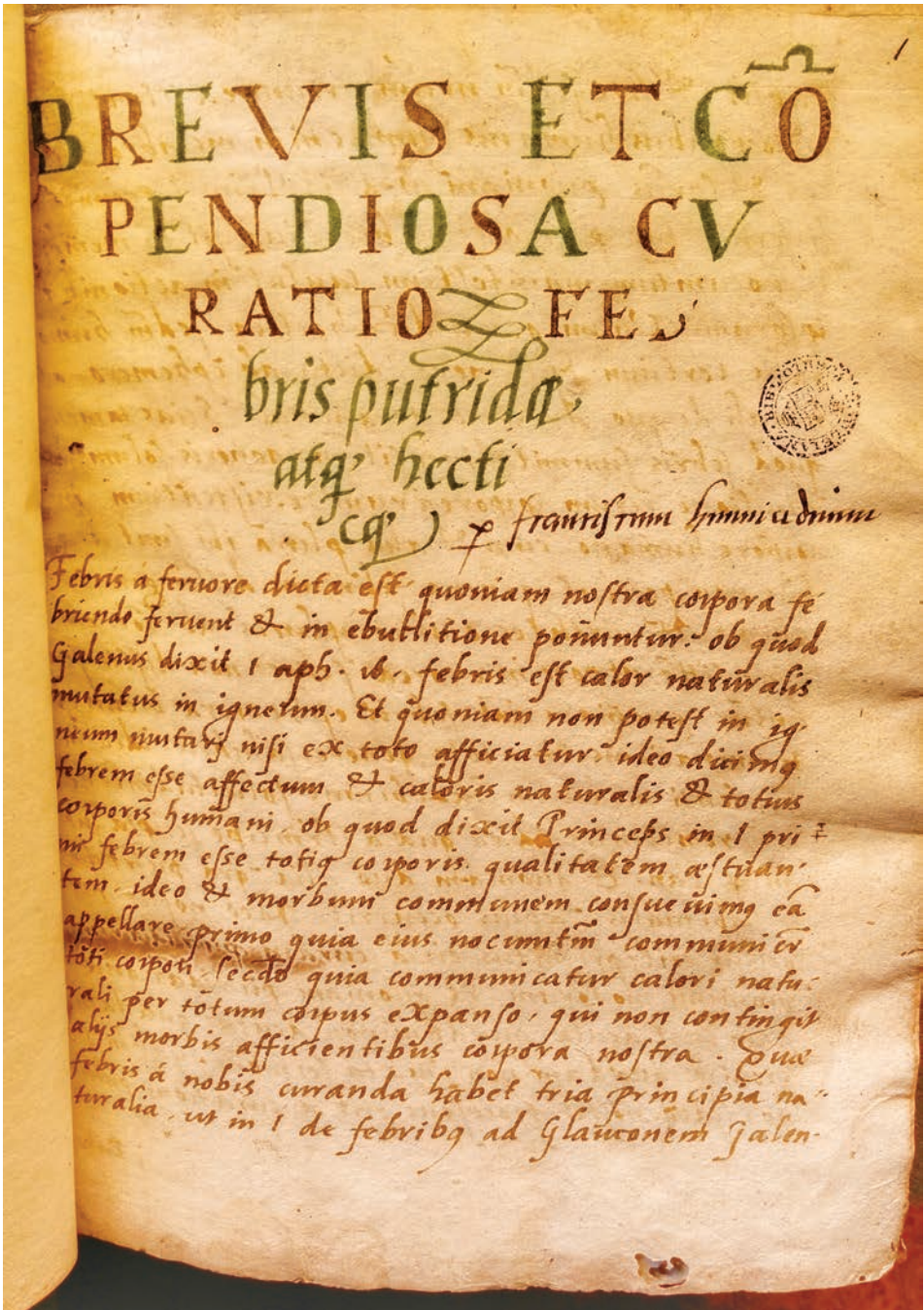
A fentiek alapján tehát ez a két személy jöhet leginkább szóba, akiken keresztül eljuthatott a mai Ashmole gyűjteményig a kézirat. Ha Weszprémi jól tudta – márpedig a kézirat, ha nem is bizonyítja, de legalább megerősíti az állítását – akkor Hunyadi minimum járt, de talán tanult is Angliában,³⁴ és akár találkozhatott is a két orvos-asztrológussal. Hunyadi, Napier és Forman ismert életrajzi adatait figyelembe véve találhatunk is ilyen közös metszéspontokat. A Casebooks Project adatbázisában egyelőre nem szerepel a neve. Ugyanakkor biztos, hogy Hunyadi csak valamikor 1580 előtt járhatott Angliában, mert padovai tanulmányai után már a Báthoryak szolgálatában találjuk Lengyelországban és Erdélyben. Ha születését 1550-re tesszük és trójai históriáját (RMNy 388) 1569-ben írta, akkor csak az 1570-es években járhatott Angliában. Forman 1573 és 1574 között, míg Napier csak 1577-től tartózkodott Oxfordban. Londonban csak az 1580-as években tartózkodtak. Ezek alapján valószínűsíthető, hogy – ha egyáltalán személyesen Hunyaditól származik a kézirat – Formannel találkozhatott 1573–1574-ben és/vagy Napierrel 1577 és 1580 között Oxfordban. De ha nem is találkoztak egymással, attól még Hunyadi vihetett és hagyhatott is saját műveiből Angliában. Persze az is elképzelhető, hogy egy könyvkereskedőn keresztül érkezett az orvosi kézirat a szigetországba még Napier 1634-es halála előtt. A kézirat jelentőségét nem az adja, amit tartalmaz, hiszen ez az orvosi kompiláció nem túl eredeti, hanem egyrészt az, hogy egyáltalán előkerült valami az alapvetően „Hunyadi doktorként” ismert humanista orvosi munkásságából, másrészt pedig az, hogy gyakorlati céllal írt receptes könyve egészen Angliáig eljutott, ahol a bejegyzések tanúsága szerint használták is. Ráadásul nem is akárhik, hanem a korszak izgalmas és érdekes figurái: Richard Napier és talán Simon Forman is. Érdeemes lenne a kézirat orvosi receptjeit alaposabban is megvizsgálni és összehasonlítani a korabeli európai receptes könyvekkel, hogy biztosabban fel tudjuk mérni Hunyadi szerepét a könyv összeállításában, és eldönteni, hogy a második kézirathoz egyáltalán köthető-e a neve. Ha igen, akkor Angliában talán további nyomaira is bukkanhatunk e méltatlanul elfeledett erdélyi humanistának.

³³ Richard Napierről: Sidney LEE, *Napier, Richard* = ODNB, XL, 71–73. Simon Formanról: Sidney LEE, *Forman, Simon* = ODNB, XIX, 438–441. Orvosi feljegyzéseik nyolcvanezer esetet írnak le, amelyet a *Casebooks Project: A digital edition of Simon Forman's & Richard Napier's medical records 1596–1634* most dolgoz fel. Folyamatosan frissülő adatbázisuk online is elérhető: <http://www.magicandmedicine.hps.cam.ac.uk/> (2017.11.18).

³⁴ Gömöri György valószínűleg nem adott hitelt Weszprémi szavainak és könyvében nem említi meg Hunyadi Ferencet mint lehetséges angliai tanulót. Azonban az angol egyetemekkel kapcsolatos források speciális jellege miatt – vagyis a magyar diákok csak a könyvtár beiratkozási jegyzékében és nem az egyetemi matrikulában fordulnak elő – Hunyadi nevének a hiánya egyáltalán nem zárja ki, hogy valóban tanult Angliában. GÖMÖRI György, *Magyarországi diákok angol és skót egyetemeken, 1526–1789*, Bp., ELTE, 2005.

Dávid Molnár*Ferenc Hunyadi's unknown medical work in Oxford*

Despite the fact that Hunyadi was celebrated as a learned physician and humanist poet, none of his medical work has been known until now. The present paper examines manuscript no. 1425 from the collection of Elias Ashmole in the Bodleian Library in Oxford. According to the note of the contemporary astrologer and physician Richard Napier, the first manuscript in the colligatum is Hunyadi's work, which is a collection of medical prescriptions against two types of fever: febris putrida and febris hectica. Moreover, this manuscript is the only tacit proof of Hunyadi's previously supposed journey to, or even studies in, England. The article tries to trace the ownership history of Hunyadi's work to its arrival in Ashmole's collection and points out the importance of manuscript publicity even in the age of printing which could work over such a long distance as that from Transylvania to England.

MS. Ashmole 1425, fol. 1r (Published with the permission of The Bodleian Libraries, The University of Oxford)